

**RANGNING ANTROPOTSENTRIK SUBSTANSIYA  
SIFATIDAGI TALQINI**

*Matmurodov Xojimurod,  
UrDU tayanch doktoranti*

**ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЦВЕТА КАК  
АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКОЙ СУБСТАНЦИИ**

*Матмуродов Хажимурод,  
докторант УрГУ*

**INTERPRETATION OF COLOR AS AN  
ANTHROPOCENTRIC SUBSTANCE**

*Matmurodov Khojimurod  
full-time PhD student, UrSU*



[matmurodov94@urdu.uz](mailto:matmurodov94@urdu.uz)

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada hozirgi ingliz tilida asosiy rang leksemalari qatoriga kiruvchi qora, ko'k, jigarrang, yashil, kulrang, to'q sariq, pushti, binafsha, qizil, oq, sariq kabi rang belgilarining shakllanishi va semantik o'ziga xosliklari, rang nominatsiyasining kognitiv jihatlarini antropotsentrik nuqtai nazardan tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** rang leksemalari, rang belgilari, semantik xoslik, rang nominatsiyasi, kognitiv tilshunoslik, denotativ ma'no.

**Аннотация:** В данной статье рассматриваются формирование и семантические особенности таких цветовых обозначений, как черный, синий, коричневый, зеленый, серый, оранжевый, розовый, фиолетовый, красный, белый, желтый, которые входят в число основных цветовых лексем в современном английском языке. Анализируются когнитивные свойства цветовой номинации.

**Ключевые слова:** цветовые лексем, цветовые символы, семантическое свойство, цветовая номинация, когнитивная лингвистика, денотативное значение.

**Abstract:** This article examines the formation and semantic features of such color designations as black, blue, brown, green, gray, orange, pink, purple, red, white, yellow, which are among the main color lexemes in modern English. The cognitive properties of color nomination are analyzed.

**Key words:** color lexemes, color symbols, semantic property, color nomination, cognitive linguistics, denotative meaning.

**Kirish.** Rang antropotsentrik substansiya sifatida keng ko'lamli moddiy va ideal xususiyatlar va hodisalarni, assotsiativ ma'nolarning boyligini belgilashi bilan ajralib turadi va shuning uchun turli xil bilim sohalari mutaxassislari, shu jumladan tilshunoslar e'tiborini jalb qilishda davom etmoqda. Olimlarning e'tibori rangning lingvistik vositachiligining keng ko'lamli masalalariga qaratiladi, ular orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

rang nomlarining shakllanish tarixi va ularning diaxroniyada rivojlanishi;

turli tillarda rang belgilarining milliy va madaniy xususiyatlari;

rangni bildiruvchi leksik birliklarning semantik o'ziga xosligi;

rang nominatsiyasining kognitiv jihatlarini va boshqalar.

Hozirgi ingliz tilida quyidagi rang leksemalari asosiy ranglar qatoriga kiradi: qora, ko'k, jigarrang,

yashil, kulrang, to‘q sariq, pushti, binafsha, qizil, oq, sariq.

Ranglarni asosiy rang nomlari guruhiga kiritish uchun zarur bo‘lgan to‘rtta mezonni aniqlashtirib olish kerak:

so‘z hosila bo‘lmasligi va murakkab so‘zlarga aloqador bo‘lmasligi kerak;

rang nomining qiymati shunga o‘xshash rang soyasini ko‘rsatadigan boshqa rang nomining qiymati bo‘lmasligi kerak;

so‘z keng moslikka ega bo‘lishi kerak;

ma‘lum bir tilda so‘zlashuvchilar uchun so‘z psixologik jihatdan ajralib turadigan, ma‘noli (ko‘zga ko‘rinadigan) bo‘lishi kerak.

Birinchi mezonidagi “asosiy” ranglar ro‘yxatidan ko‘k-yashil yoki qizg‘ish kabi so‘zlarni, uchinchi mezon esa ko‘mir, akvamarin va shunga o‘xshash so‘zlarni hisobga olmaydi. Ikkinchi mezon qirmizi, marjon kabi rang nomlarini “asosiy bo‘lmagan” deb ko‘rib chiqishga qaratilgan bo‘lib, ular qizil rang soyalari hisoblanadi. Uchinchi mezon mazmunan eng tarqoq va turli yo‘llar bilan talqin qilinishi mumkin.

Taklif etilgan mezonlarni to‘liq deb hisoblash to‘g‘ri emas, shuning uchun tilshunoslikda bu masala bo‘yicha boshqa fikrlar ham mavjud. Turli madaniyatlarda ko‘plab o‘xshash rang soyalari orasida doimiy ravishda ajralib turadigan va mos keladigan asosiy rang nomining belgisi sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin bo‘lgan “fokal rang” tushunchasi paydo bo‘ldi. Etnograflar odatda rangga madaniy voqelik sifatida qarash va ranglar toifalari tizimining izchil rivojlanishi g‘oyasiga juda e‘tibor bilan qaraydilar.

**Adabiyotlar tahlili va metod.** Ushbu maqolada tadqiq etilayotgan mavzuga doir bir necha adabiyotlar tahlilga tortildi. Shunday adabiyotlar sirasiga xorij olimlaridan B.Berlin va P.Kaylarning Berlin B. Basic colour terms: their universality and evolution / B.Berlin, P. Kay. – Berkeley: University of California Press, 1969-yilda nashr qilingan tadqiqotlari, “English Adjective: Enjoy the World of variety. Английское прилагательное: окунишь в мир разнообразия” nomli Серякова И. И., Яновская О.А. lar qalamiga mansub Kiyevda 2009-yilda nashr qilingan asari, Драгалина-Черная Е.Г. ning “Цвета в логическом пространстве Людвига Витгенштейна”//Вопросы философии. 2020.№6.С.146-156 sahifalarida e‘lon qilingan maqolalari, Цыганок И.И.ning “Цветовая

Психодиагностика. Модификация полного клинического теста Люшера” nomli 2007-yilda Moskvada nashr qilingan tadqiqotlari, Gyotening “К теории цвета” deb nomlangan 1810-yilda Moskvada nashr qilingan asarlari kiradi. Bu tadqiqotlarning deyarli barchasida rang va uning inson ruhiyatiga ta’siri, ranglarning ishlatilishida inson va u mansub bo‘lgan millatning qadriyatlari, urf-odatlari antropotsentrik nuqtai nazardan tavsif qilingan. Mashhur yozuvchi Gyotening “К теории цвета” asari[1] da ayniqsa ranglarning (fokal) soya (fokal)lari haqida faktli fikrlar bildirilgan.

Maqolada qiyosiy tahlil metodidan foydalanildi.

**Muhokama.** Ko‘pchilik xorij olimlari B.Berlin va P.Kay nazariyasini[2] rang tushunchalarining tuzilishini belgilaydigan iqtisodiy va mehnat faoliyatining o‘ziga xos tarixiy tahlili yo‘qligi uchun qoralaydilar. Ushbu bilim bo‘shlig‘i keyingi davr tilshunoslari tomonidan allaqachon to‘ldirilmoqda. Agar birinchi bosqich haqida gapiradigan bo‘lsak, unda ko‘plab manbalar oq va qora, ya’ni ikkilik qarama-qarshiligining ustuvorligini ishonchli tarzda ifodalaydi: dastlab inson hayoti ikki omil - kunduzi va tun qorong‘iligi bilan tartibga solingan. Yorug‘lik faollik va quyoshning issiqligi bilan, tun qorong‘iligi esa passivlik, sovuqlik va sir bilan bog‘liq bo‘lgan. Bunday qarashdan esa oq, oqlik, yorug‘lik va qora, qorong‘ulik, qorong‘uning salbiy ma’nolarining ijobiy ma’nolari majmuasi kelib chiqadi, bular esa aksariyat til madaniyatlari uchun barqarordir.

*whiter than white* - oqdan oq (idioma) – (odamning) butunlay halol va axloqiy jihatdan mukammal ekanini ko‘rsatadi;

*white hope*- oq umid (norasmiy) – jamoaga, tashkilotga va hokazolarga muvaffaqiyat keltirishi kutilayotgan shaxs;

*white lie*- oq yolg‘on – zararsiz yoki mayda yolg‘on, ayniqsa, biror kishini xafa qilmaslik uchun aytiladigan yolg‘on;

*the Black Death*- Qora o‘lim- 14-asrda Yevropa va Osiyoda millionlab odamlarning hayotiga zomin bo‘lgan o‘ta og‘ir yuqumli kasallik (bubonli vabo deb ataladi) uchun qo‘llanilgan nom;

*blacklist*- qora ro‘yxat- tashkilot yoki hukumat nomaqbul deb hisoblagan va undan qochish kerak bo‘lgan odamlar, kompaniyalar, mahsulotlar yoki mamlakatlar nomlari ro‘yxati;

*Nina shot him a black look*- Nina unga qora ko‘z bilan qaradi (g‘azablangan, g‘azab yoki nafratga

to'la). Kelajak juda qora ko'rinadi (ruhsizlik, umidsizlik). Qora komediya- yoqimsiz yoki dahshatli narsalar, masalan, qotillik kulgili tarzda muhokama qilinadi.

Olim O. A. Yanovaya rangli lug'atni rivojlantirish tendensiyasini ilgari suradi, ya'ni, boshqa tillardagi tadqiqot natijalaridan foydalangan holda zamonaviy ingliz tilining ranglar haqidagi materiallarini mukammallashtirish[3]. Keyingi uchta rang toifasining ahamiyati ("yashil", "sariq" va "ko'k") eng avvalo, atrofimizdagi voqelikda bu ranglarga asos bo'lgan tabiiy obyektlar (suv, osmon, yer, qum) va o'simliklar rangining ustunligi bilan izohlanadi.

Ranglar haqida bildirilgan fikrlarga, xulosalarga qaramay B. Berlin va P. Kay nazariyasi hozircha benuqsonligicha qolmoqda.

Ko'p sonli tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lgan har qanday jiddiy nazariya singari, u bir necha bor turli tomonlarning, shu jumladan, mualliflarning o'zlari tomonidan keskin tanqidlarga uchragan. Ammo bu nazariya qanday tanqid qilinmasin, nazariya mualliflarining yutuqlari ochiqsigicha qolmoqda.

Birinchidan, tilshunoslar "asosiy rang nomlari" tushunchasini kiritdilar va shunga mos ravishda rang atamalarini tizim sifatida tavsiflash muammosiga ilmiy nuqtai nazardan yondashish imkonini beradigan tanlash mezonlarini taklif qildilar.

Ikkinchidan, mualliflar rangning ayniqsa muhim (fokal) soylarini aniqladilar va ularning "asosiy" rang nomlari bilan aloqasini o'rnatdilar. Ushbu bog'liqlik unchalik aniq bo'lmagan (ko'pgina tadqiqotchilar ingliz tilidagi natijalarni aniq takrorlay olmadilar) va unchalik universal bo'lmagan (bu kamdan-kam tillar uchun to'g'ri kelmaydi) bo'lishiga qaramay, rang nomlarini taqqoslashning boshlang'ich nuqtasi aniqlandi.

Uchinchidan, "asosiy" rang atamalarining rivojlanish evolyutsiyasining universal tabiati aniqlandi. Ba'zi tadqiqotchilar allaqachon ba'zi pozitsiyalarni rad etishlariga qaramay, Yevropa tillarining katta guruhidagi "asosiy" rangli lug'atning rivojlanishidagi o'xshashlik hali ham hayratlanarli va bu holat keyingi ilmiy tadqiqotlarga yo'l ochadi deb o'ylaymiz. Shu bilan birga, turli etnik madaniyat vakillari tomonidan dunyoning ranglar turkumidagi farqlar masalasi chuqur o'rganishni taqozo qiladi. Hozirgi Yevropa tillarida

mavjud bo'lgan rang nomlari tizimi ko'p asrlar davomida rivojlandi va ona tilida so'zlashuvchilarning rang orqali ifodalanuvchi tuyg'ulari ijtimoiy rivojlanish jarayonida o'zgarishlarga duch keldi.

**Natija.** Ko'p miqdordagi til materiallarini o'rganish tadqiqotchilarga quyidagi xulosaga kelishga imkon berdi: turli xil inson guruhleri, turli davrlardagi turli xalqlar atrofidagi rang dunyosini turlicha qabul qiladilar. Boshqacha qilib aytganda, ekstralingvistik omillarning butun majmuasi ma'lum bir rang soylasining bir vaqtning o'zida faollashishini aniqlaydi, bu nafaqat og'zaki nutqda nom oladi, balki jamiyat hayotining muayyan sohalarida (arxitektura, to'qimachilik sanoati) ustuvor o'rinlarni egallay boshlaydi. Inson tajribasi to'plangan sari tilda ham rivojlanish, ham boyish sodir bo'ladi.

Jahon madaniyati tarixida Yevropa tillarida rang belgilarining rivojlanishi jamiyatdagi o'zgarishlar bilan jadal sodir bo'la boshladi. Bu jarayonda ilmiy-texnikaviy inqilob va sanoatning keyingi rivojlanishi, xususan, to'quvchilik va bo'yashning ko'plab yangi va shu paytgacha noma'lum bo'lgan rang soylari (fokal) yaratilgan davr alohida o'rin tutadi.

Kompyuter va mobil texnologiyalar davri ko'p terminlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Shunday yangi paydo bo'lgan so'zlardan biri bluetooth atamasidir. Daniya bletandining inglizcha versiyasida tuzilgan "ko'k tish" - Daniya va Norvegiya qiroli Xarald I (Harald Bluetooth) ga nisbatan epitet, u turli xil Daniya qabilalarini yagona qirollikka birlashtirgan. Bluetooth Daniyacha Bletand so'zining inglizcha ko'rinishidir - Ble ko'k degan ma'noni anglatadi - 10-asr qiroli Xarald Gormssonga berilgan g'alaba unvoni. Xarald taxminan 935-yilda tug'ilgan va taxminan 958-yilda Daniya qiroli va 970-yilda Norvegiya qiroli sifatida hukmronlik qilgan.

Bluetooth texnologiyasi 1994-yilda Shvetsiyaning Ericsson kompaniyasi tomonidan ixtiro qilingan bo'lib, uni bir nechta Daniya qabilalarini va Norvegiyaning bir qismini yagona qirollikka birlashtirgan Skandinaviya qirolining sharafiga nomlashni o'rinli deb topishgan.

Gap shundaki, Bluetooth qurilma sifatida aloqa protokollarini bitta universal standartga birlashtiradi. Bluetooth atamasi metaforik

antonomaziya kelib chiqadi va rang bilan bog'liq emas.

Antonomaziya - bu tarixiy shaxs, adabiy qahramon yoki boshqa umumiy o'ning ismini almashtirish orqali o'ziga xos yoki tegishli xususiyatlarni belgilash uchun stilistik qurilma. U so'zning mantiqiy va nominal ma'nolarining o'zaro ta'siriga asoslanadi, shaxs/hodisaning asosiy xususiyatini ajratib ko'rsatadi.

Antonomaziya badiiy adabiyot va jurnalistikaga xosdir. Biroq, ko'k rang belgisi ushbu qurilma bilan bog'lana boshlaydi, bu simulyatsiya neologizmlarning paydo bo'lishiga yordam beradi, masalan: *bluejacking*- qabul qiluvchining xohish-istaklaridan va bu xabarning uning uchun ahamiyatidan qat'iy nazar, Bluetoothni qo'llab-quvvatlaydigan qurilmaga xabar anonim tarzda yuborilgan spamning bir turi; *bluechalking* - Bluetooth orqali suhbatlashishni istaganlar tomonidan foydalaniladi, kiyimdagi chiziqlar, stikerlar, tatuirovkalar ko'rinishidagi ma'lum ramziylik.

**Xulosa.** Demak, hozirgi davrda tilshunoslarning e'tibori rangning lingvistik

vositachiligiga qaratilar ekan, bu masala nihoyatda keng ko'lamlı tadqiqni talab qiladi. Va, albatta, ular orasida quyidagilar alohida o'rin egallaydi: rang nomlarining shakllanish tarixi va ularning diaxroniyada rivojlanishini tahlil qilish, turli tillarda rang belgilarining milliy va madaniy xususiyatlarini aniqlash, rangni bildiruvchi leksik birliklarning semantik o'ziga xosligini izohlash, rang nominasiyasining kognitiv jihatlarini antropotsentrik substansiyada ilmiy jihatdan asoslash. Bu masalalar tadqiqi tilshunosligimizda qilinayotgan ilmiy tadqiqot ishlarida muhim o'rin egallayotir desak bo'ladi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:**

1. Гёте. К теории цвета 1810. Москва. С-188.
2. Berlin B. Basic colour terms: their universality and evolution / B.Berlin, P. Kay. – Berkeley: University of California Press, 1969.С-207.
3. English Adjective: Enjoy the World of variety. Английское прилагательное: окунись в мир разнообразия. Серякова И. И., Яновая О. А.2009. Киев. С-178.

